

Architecture is not only about images but also about experience, which always transcends the merely visual. Indeed, architecture is pre-eminently perceived by all senses: visually, aurally and tactilely. And even this definition is too narrow, for the locus of experience is not only situated in the senses, but is a correlation of sensory stimuli and rational (pre)conceptions which is hard to localise: *perception* and *reflection* in the words of Maurice Merleau-Ponty.¹ The locus of experience – including architectural experience – could only be designated in one word by referring to ‘the body’. All experience is ‘embodied experience’: we only have access to things and to the world through the intermediary of the body.² This does not sufficiently elucidate the question of experience, however. On the contrary: in our thinking we often make a distinction between body and mind, thus assigning the aforementioned categories of body and reflection to separate loci: perception to the realm of the body and reflection to that of the mind. The triangular relation between world, body and mind is extremely problematic philosophically, however, and is so in all directions in which relational correlations can be constructed. That is, on the one hand we can constitute the world in bodily experience only if we have devel-

In de architectuur staat niet alleen het beeld centraal maar ook de ervaring, en deze ervaring is altijd meer dan uitsluitend visueel. Architectuur wordt zelfs bij uitstek ervaren met en door *alle* zintuigen: visueel, auditief en tactiel. En dan nog is deze definitie te beperkt, want de *locus* van de ervaring is niet uitsluitend gelegen in de zintuigen, maar is een moeilijk te lokaliseren samenhang van zintuiglijke stimuli en rationele (pre)concepties: *perceptie* en *reflectie* in de woorden van Maurice Merleau-Ponty.¹ In één woord zou het benoemen van de locus van de ervaring – waaronder de architectonische ervaring – slechts te vangen zijn in de verwijzing naar ‘het lichaam’. Alle ervaring is ‘belichaamde ervaring’: we hebben slechts toegang tot de dingen en tot de wereld via het intermediair van het lichaam.² Hiermee is het vraagstuk van de ervaring echter nog niet voldoende verhelderd – integendeel. In ons denken brengen we vaak een scheiding aan tussen lichaam en geest, en daarmee worden de genoemde categorieën van perceptie en reflectie toegekend aan afzonderlijke *loci*; perceptie aan het domein van het lichaam en reflectie aan dat van de geest. De driehoeksrelatie tussen de wereld, het lichaam en de geest is filosofisch echter zeer problematisch, en wel in alle richtingen waarin de relationele verbanden geconstrueerd kunnen worden. Namelijk, enerzijds kunnen wij de wereld slechts in

¹ This refers to Merleau-Ponty's posthumously published *Le visible et l'invisible*, Paris, 1964. For this issue we have used the English translation: *The Visible and the Invisible*, Evaston, Illinois, 2000 (7th printing, first edition 1968).

² *The Visible and the Invisible*, p. 30.

¹ Hier wordt verwezen naar het postuum uitgegeven werk van Maurice Merleau-Ponty, *Le visible et l'invisible*, Parijs, 1964. Voor dit nummer gebruikten wij de Engelse vertaling: *The Visible and the Invisible*, Evaston, Illinois, 2000⁷, oorspr. 1968.

² *The Visible and the Invisible*, p. 30.

oped a mental notion of this world in *advance*. Merleau-Ponty says on this: 'what we are finally as *naturata* we first are actively as *naturans*, the world is our birthplace only because first we as minds are the cradle of the world'.³ On the other hand, reasoned from modern cognitive science, the body is already in the mind on the most fundamental level. Under the motto of 'Putting the body back in the mind', the complex relation between world, body and mind has been discussed by American philosopher Mark Johnson and cognitive scientist George Lakoff in a fundamental critique of Western philosophy.⁴ The way we perceive and understand the world (perception and reflection) is inseparable from the fact that we do not only have a body, but are a body fundamentally. The extent to which our thinking is embedded in and dependent on our body not only proves to have a great impact on the way we perceive, but also on the way we reason conceptually. The simple fact that we perceive the world from a vertical position determines in a complex way a great number of cognitive and conceptual paradigms.

The dimensions of conceptual reasoning and sensory experience are often separated, not only in philosophy, but also in architecture. Starting from the Heideggerian adagium of 'being-in-the-world' authors in this issue of OASE make a plea against this dualism, and in favour of embodied reasoning. In this view, bodily experience contains everything that makes us human. In combination with com-

de lichamelijke ervaring constitueren, indien we reeds *vooraf* een mentale notie van die wereld zelf hebben gevormd. Merleau-Ponty stelt hierover: 'what we are finally as *naturata* we first are actively as *naturans*, the world is our birthplace only because first we as minds are the cradle of the world'.³ Anderzijds, gereedeneerd vanuit de moderne cognitieve wetenschap zit het lichaam tot op het meest fundamentele niveau al *in* de geest. De complexe relatie tussen wereld, lichaam en geest is door de Amerikaanse filosoof Mark Johnson en cognitief wetenschapper George Lakoff, onder het motto 'Putting the body back in the mind', middels een fundamentele kritiek op de westerse filosofie behandeld.⁴ De wijze waarop wij de wereld waarnemen én interpreteren (perceptie en reflectie) is onlosmakelijk verbonden met het feit dat we niet alleen een lichaam hebben, maar dat we wezenlijk een lichaam zijn. De mate waarin ons denken is ingebed in en afhankelijk is van ons lichaam blijkt niet alleen een groot effect te hebben op de wijze waarop wij waarnemen, maar ook op de wijze waarop we conceptueel redeneren. Een eenvoudig gegeven als het feit dat de wereld door ons ervaren wordt vanuit een verticaal standpunt, is op een complexe wijze bepalend voor tal van cognitieve en conceptuele paradigma's.

Niet alleen in de filosofie, maar ook in de architectuur worden de dimensies van het conceptueel redeneren en het zintuiglijk ervaren nogal eens van elkaar gescheiden. Vanuit het Heideggeriaanse adagio van het 'in-de-wereld-zijn' houden auteurs uit verschillende disciplines in deze OASE een pleidooi tegen dit in hun

plex interactions, our physical, social, linguistic and intellectual being determines our understanding of the world.⁵ If experience is limited to only one of the dimensions mentioned above, and if architecture subsequently bases itself on such a limited experience, this will lead to spatial environments incapable or insufficiently capable of offering human life a place worthy of its depth. In the opinion of a number of authors, the cultural and technological context in which architecture is created is closely related to its ultimate capacity to give meaning. Alberto Pérez-Gómez for instance observes a seriously constricted interpretation of the meaning of representation of architecture, its historicity and its relation to human experience in the current use of computers: 'These instrumental processes are necessarily dependent on mathematical models, and often become an empty exercise in formal acrobatics. Architects soon forget the importance of our verticality (our spatial engagement with the world that defines our humanity, including our capacity for thought), our historicity (we are, effectively, what we have been), and gravity (the *real world* of

ogen ontorechte dualisme, en vóór een zintuiglijk denken. De lichamelijke ervaring omvat dan alles wat ons menselijk maakt. Ons lichamenlijk, sociaal, linguïstisch en intellectueel wezen bepaalt, in combinatie met complexe interacties, ons begrip van de wereld.⁵ Wanneer de ervaring wordt beperkt tot slechts één van de bovengenoemde dimensies, en wanneer de architectuur zich vervolgens op zo'n beperkte ervaring baseert, ontstaan ruimtelijke omgevingen die niet of onvoldoende in staat zijn om het menselijk leven een plaats te bieden die recht doet aan zijn diepte. De culturele en technologische context waarin architectuur tot stand komt heeft volgens een aantal auteurs veel te maken met haar uiteindelijke vermogen tot betekenisverlening. Alberto Pérez-Gómez signaleert bijvoorbeeld in het huidige gebruik van de computer een ernstig gereduceerde opvatting over de betekenis en representatie van architectuur, haar historiciteit en haar relatie tot de menselijke ervaring: 'Het zijn instrumentele processen, noodzakelijkerwijs gebaseerd op wiskundige modellen, en vaak ontwaarden ze in vrijblijvende oefeningen in formele acrobatiek. Architecten vergeten al snel het belang van onze verticaliteit (onze ruimtelijke relatie met de

3

Ibid., p. 33. Also: 'in order to constitute the world, it is necessary to have a notion of the world as preconstituted', p. 34.

4

Mark Johnson, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago, 1987; Mark Johnson and George Lakoff, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western*

Thought, New York, 1999. A part from the framework of this issue of OASE, the ideas of Lakoff and Johnson have recently also been introduced into Dutch architectural theory by Ton Verstegen. See: Ton Verstegen, *Tropismen. Metaforische animatie en architectuur*, Rotterdam, 2001.

5

Johnson, *The Body in the Mind*, p. xviii.

3

Ibidem, p. 33. Tevens: 'in order to constitute the world, it is necessary to have a notion of the world as preconstituted', p. 34.

4

Mark Johnson, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago, 1987; Mark Johnson en George Lakoff, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*, New York, 1999. Het gedachtegoed van Lakoff en Johnson is, behalve in het kader

van deze OASE, recentelijk in de Nederlandse architectuurtheorie geïntroduceerd door Ton Verstegen. Zie: Ton Verstegen, *Tropismen. Metaforische animatie en architectuur*, Rotterdam, 2001.

5

Johnson, *The Body in the Mind*, p. xviii.

bodily experience into which we have been born, and that includes our sensuous bonds to all which is not human).⁶

His criticism concerns the 'disembodied character' of matters related to the use of computers, such as telepresence and virtual reality. The actual bodily experience of spaces and our capacity to orient ourselves in them are simulated in a mental experience. Since the means with which these artificial environments are produced are free of the restrictions of the human body, it becomes feasible and even logical to design 'completely new' forms of space, replacing the dialogue with phenomenological and experienced reality by a monologue of conceptual imagination. Viewed from this perspective, Paul Virilio's proposition that the horizontal plane was characteristic of the village, the vertical plane for the city, and that we should orient ourselves on the oblique plane to give expression to the new era, is too instrumental.⁷

But how do we get beyond this instrumentality, which seems inherent to modern design processes? The answer to that question is related to representation. The articles in this issue repeatedly point to the danger of an oversimplified representation of reality, for instance in the simulations common to cyberspace and virtual reality.⁸ These articles contrast this view with a phenomenological analysis that seems to start from a diametrically opposed view. The symposium *Architectural Observations*.

wereld die ons menszijn bepaalt, inclusief ons denkvermogen), onze historiciteit (we zijn, in feite, het resultaat van dat wat we eerder zijn geweest) en onze gebondenheid aan de zwaartekracht (de *reële wereld* van de fysieke ervaring waarin we geboren worden en die ook onze zintuiglijke band omvat met alles wat niet menselijk is).⁶

De kritiek betreft het 'disembodied character' ('lichaamloze karakter') van aan de inzet van computers gerelateerde zaken als *telepresence* of *virtual reality*. Het daadwerkelijk lichamenlijk ervaren van ruimtes en het zich daarin kunnen oriënteren worden in een mentale ervaring gesimuleerd. Aangezien de middelen waarmee deze artificiële omgevingen worden geproduceerd zelf niet de restricties van het menselijk lichaam kennen, wordt het mogelijk en ligt het ook voor de hand om een 'compleet nieuwe' vorm van ruimte te ontwerpen. Een monoloog van conceptuele verbeelding vervangt een dialoog met de fenomenologische en ervaren werkelijkheid. In dat licht bezien is bijvoorbeeld ook Paul Virilio's voorstelling dat het horizontale vlak typerend was voor het dorp, het verticale voor de stad, en dat we ons nu moeten oriënteren op het scheve vlak om uiting te geven aan de nieuwe tijd, te instrumenteel.⁷

Maar hoe geraken wij voorbij deze instrumentaliteit, die inherent lijkt te zijn aan het moderne ontwerpproces? Het antwoord op die vraag heeft te maken met representatie. In de artikelen die volgen wordt enkele malen gewezen op het gevaar van een overgesimplificeerde representatie van de werkelijkheid,

Phenomenological Aspects of Architecture and its Education, held at Eindhoven University of Technology in June 2001, centred around this research of the depth and multi-layered nature of reality.⁹ Architectural Observations focused on the question of how these subjective experiences can be communicated in the language of architecture. Well-known designers such as Peter Zumthor and Steven Holl have emphasised the importance of sensory experience in their work, while theorists such as Juhani Pallasmaa and Alberto Pérez-Gómez try to clarify its backgrounds.

Phenomenology as a discipline of philosophy focuses on the role of subjective experience. The Greek word *phainomai* not only refers to the phenomena themselves, but to an active process as well: 'making appear'. The architect is open to experience and uses it in the design process rationally

bijvoorbeeld in de simulaties die gangbaar zijn in *cyberspace* en *virtual reality*.⁸ Daartegenover staat een fenomenologische analyse, die veeleer vanuit een tegenovergesteld standpunt lijkt te vertrekken. Op het symposium *Architectural Observations. Phenomenological Aspects of Architecture and its Education*, dat in juni 2001 aan de TU Eindhoven plaatsvond, was juist dit onderzoek naar de diepte en meerlagigheid van de ervaring van de werkelijkheid de inzet.⁹ *Architectural Observations* ging over de vraag hoe deze subjectieve ervaringen kunnen worden gecommuniceerd in de taal van de architectuur. Bekende ontwerpers als Peter Zumthor en Steven Holl hebben zich nadrukkelijk uitgelaten over het belang dat ze in hun werk in de zintuiglijke ervaring stellen, terwijl theoretici als Juhani Pallasmaa en Alberto Pérez-Gómez er de achtergronden van proberen te verhelderen.

De fenomenologie als filosofische

6

Alberto Pérez-Gómez, 'Phenomenology and Virtual Space. Alternative Tactics for Architectural Practice', in: this issue of OASE, pp. 35-55.

7

John Rajchman, 'Some Senses of Ground', in: Cynthia C. Davidson (ed.), *Anybody*, Cambridge/Londen, 1997, p. 158. Incidentally, Virilio willingly seeks the confrontation with the phenomenological notion of 'being grounded'.

8

Signals from the world of VR itself, and from other computer-related practices, also show that these problems are recognised. See for instance: Elizabeth Grosz, 'Cyberspace, Virtuality, and the Real. Some Architectural Reflections', in: Davidson (ed.), *Anybody*, pp.

108-117. Also published in: E. Grosz, *Architecture from the Outside*. Essays and Real Space, Cambridge/Londen, 2001.

9

The symposium consisted of workshops, lectures and discussions. It took place from 13 through 15 June 2001 and was organised by student union *Vloer E*, Wim van den Bergh and Marc Glaudemans. The workshops were presided over by Wim van den Bergh, Alike Economides, Dan Graham, Tony Fretton, Alberto Pérez-Gómez, Kim Shkapich, Juhani Pallasmaa and Dalibor Vesely. Three of the four articles in this issue are reworked transcriptions of lectures held during this symposium: Pallasmaa, Pérez-Gómez and Vesely.

6

Alberto Pérez-Gómez, 'Fenomenologie en virtuele ruimte. Alternatieve strategieën voor de architectuurpraktijk', in: deze OASE, pp. 35-55.

7

John Rajchman, 'Some Senses of Ground', in: Cynthia C. Davidson (red.), *Anybody*, Cambridge/Londen, 1997, p. 158. Overigens gaat Virilio doelbewust de confrontatie aan met de fenomenologische notie van 'gegrond zijn'.

8

Overigens komen er ook uit de wereld van VR en andere computergerelateerde toepassingen zelf signalen dat men deze problemen onderkent. Zie bijvoorbeeld: Elizabeth Grosz, 'Cyberspace, Virtuality, and the Real: Some Architectural Reflections', in: Davidson (red.), *Anybody*, pp. 108-117. Ook verschenen in: E. Grosz, *Architecture from the Outside*.

Essays on Virtual and Real Space, Cambridge/Londen, 2001.

9

Het symposium bestond uit workshops, lezingen en discussies. Het vond plaats van 13 t/m 15 juni 2001 en werd georganiseerd door studentenvereniging *Vloer E*, Wim van den Bergh en Marc Glaudemans. De workshops werden begeleid door Wim van den Bergh, Alike Economides, Dan Graham, Tony Fretton, Alberto Pérez-Gómez, Kim Shkapich, Juhani Pallasmaa en Dalibor Vesely. Drie van de hier gepubliceerde artikelen zijn bewerkte transcripties van lezingen die tijdens dit symposium werden gegeven: Pallasmaa, Pérez-Gómez en Vesely.

and/or intuitively. In this process notions such as memory and representation are also important.

As we are dealing here with an issue pertaining not only to architecture, but to much more universal philosophical levels as well, we also invited authors from other fields to contribute to this issue. On the one hand we asked them for a philosophical and cognitive-scientific interpretation of the texts resulting from the symposium. On the other we have included some purely philosophical texts that go deeper into the issues of perception and reflection in the work of Merleau-Ponty and Bergson. As Merleau-Ponty's work turned out to be a recurrent point of reference for all authors, we decided to include some comments from or on his work in this issue as a leitmotiv.

discipline stelt de rol van subjectieve ervaring centraal. Het Griekse *phainomai* verwijst niet alleen naar de verschijnselen – de fenomenen – zelf, maar duidt ook op een actief proces: het 'laten verschijnen'. De architect stelt zich open voor de ervaring en zet deze rationeel en/of intuïtief in het ontwerpproces in. Daarbij zijn ook zaken als herinnering en representatie van belang.

Omdat het hier een problematiek betreft die duidelijk niet alleen in de architectuur, maar ook op een veel algemener en filosofisch niveau van belang is, hebben we ook auteurs uit andere disciplines uitgenodigd om een bijdrage te leveren. De vraag die we hun stelden was enerzijds om de teksten die het resultaat waren van het symposium te duiden vanuit filosofisch of cognitief-wetenschappelijk oogpunt. Anderzijds hebben we enkele autonoom-filosofische teksten opgenomen die met meer diepgang ingaan op de problematiek van de perceptie en reflectie bij Merleau-Ponty en Bergson. Aangezien het werk van Merleau-Ponty een terugkerende referentie voor alle auteurs bleek te vormen, hebben we besloten om enkele commentaren uit of over zijn werk als rode draad in dit nummer op te nemen.

'Essentially, man is *projet du monde*. The world penetrates into the heart of subjectivity; nothing in man escapes this being in the world. Man is nothing but into the world entering intention. Each moment of his being is a mode of inhabiting the world. As a unity of mutual implication this unity is not an identity, however. Meaning is the direction that human intentions have in the world. Our intentions, then, are essentially mundane and the world is essentially human. For this reason, meaning can never be considered separately from the world, or from subjectivity, as subjectivity is nothing but inhabiting the world.'

'De mens is in wezen *projet du monde*. De wereld dringt door tot in het hart van de subjectiviteit; niets in de mens ontsnapt aan dit in de wereld zijn. De mens is niets anders dan in de wereld tredende intentie. Ieder moment van zijn Zijn is een wijze van bewonen van de wereld. Deze eenheid is echter, als eenheid van wederzijdse implicatie, geen identiteit. De zin is de richting die de menselijke bedoelingen in de wereld hebben. Onze intenties nu zijn wezenlijk mundaan en de wereld is wezenlijk menselijk. Daarom kan men ook nooit spreken van een zin los van de wereld, noch ook van een zin los van de subjectiviteit, daar subjectiviteit niets anders is dan het bewonen van de wereld.'

